

open monumenten

OPEN MONUMENTENDAG

10 september 2006

TWEE BUSRITTEN

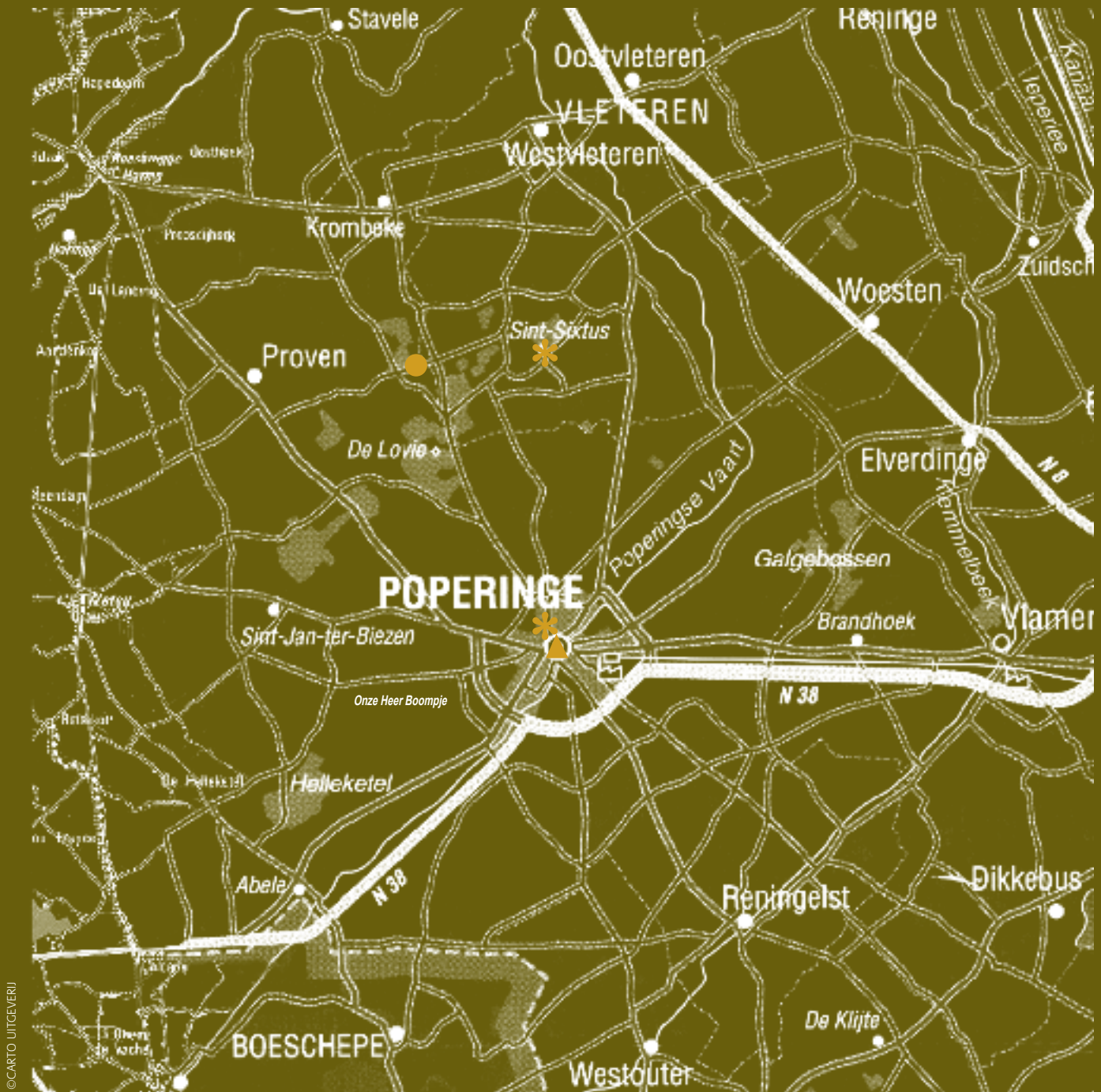
UNIEKE SITES MET GIDS

ARCHEOLOGIE, WO I & WO II

[Thema 'Import-Export' in de zuidelijke Westhoek]

[Opengestelde sites: westelijke regio]

©CARTO UITGEVERIJ

✱ 2500 jaar archeologie in de zuidelijke Westhoek

● Van obus tot V1

▲ Lokaal programma

open monumentendag

[Open Monumentendag 2006]

Open Monumentendag (OMD) is een klassieker, ook in de Westhoek. Reeds voor de vierde maal op rij brengt CO7 (voormalige Cultuur Zuidelijke Westhoek) ter gelegenheid van Open Monumentendag een uitgebreide brochure uit.

CO7 staat voor het intergemeentelijk samenwerkingsverband tussen Heuvelland, Ieper, Langemark-Poelkapelle, Mesen, Poperinge, Vleteren en Zonnebeke.

Het Vlaamse thema voor OMD is Import-Export. CO7 tekende opnieuw voor een aparte en eigen invulling. Dit jaar focussen we op twee thema's: enerzijds archeologie en anderzijds Wereldoorlog I & II.

Net zoals de voorbije jaren staan een aantal begeleide busritten op het programma die een aantal soortgelijke sites met elkaar verbinden. Dit jaar zijn het enkel dagtrips. Vanaf 1 augustus kan je inschrijven voor deze rondritten (praktische info – achteraan brochure). Uiteraard kan je – tenzij anders vermeld – de sites ook individueel bezoeken.

Het Provinciaal Steunpunt Toegankelijkheid geeft extra aandacht voor personen met een beperking op de onthaalinfrastuur op de Duitse militaire begraafplaats in Langemark en het onthaalcentrum op het Tyne Cot Cemetery te Passendale. (zie ook www.west-vlaanderen.be/omd).

Maar deze brochure wil ook een leidraad zijn voor een ruimere verkenning van de aangeboden thema's. Zo vind je twee uitgebreide artikels over de stand van zaken van het archeologisch onderzoek in de zuidelijke Westhoek en over de relatie van het jaarthema met de sites die gelinkt zijn aan het thema Wereldoorlog I & II.

Dit regionaal OMD-project kan enkel gerealiseerd worden dankzij de samenwerking van de zeven participerende gemeenten (met de verscheidene diensten voor toerisme, musea, gidsenkringen,...) en dankzij een projectsubsidie van de Vlaamse Gemeenschap. Talrijke vrijwilligers en gidsen zorgen er voor dat je opnieuw een (on)bekend stukje van de Westhoek leert (her)ontdekken.

Voor eenmaal mag je op 10 september vreemd gaan.

[Inhoud]

Import en export vanuit archeologisch perspectief	2-5
Opengestelde sites: CO7 gaat ondergronds, 2500 jaar archeologie in de zuidelijke Westhoek	6-7
Opengestelde sites: Van obus tot V1	8-10
Im Leben ein Feind, im Tode vereint	11-15
Lokaal programma Ieper, Langemark-Poelkapelle, Poperinge en Vleteren	16-19
OMD-rondritten	20

import en export

[Import en export vanuit archeologisch perspectief]

door Dieter Demey en Marc Dewilde

Uit de zuidelijke Westhoek zijn materiële resten bekend die getuigenis leveren van een menselijke aanwezigheid in de streek sinds duizenden jaren. Studie van deze resten leert dat de voormalige bewoners van de regio geenszins in isolement leefden. Er werden contacten onderhouden met naburige gemeenschappen en met verafgelegen streken. Groepen en individuen kwamen en gingen. Met hen werden goederen, materialen en ideeën geïmporteerd en geëxporteerd.

'Keltische prinsen' in de Westhoek.

Op de Kemmelberg bevindt zich een versterking uit de 5e eeuw voor Chr. De locatie is in de zestiger jaren onder de aandacht gebracht door R. en J.L. Putman. In de periode 1968-80 zijn delen van de hoogteversterking opgegraven onder leiding van professor A. Van Doorselaer. Bij dit onderzoek zijn resten van een omvangrijk verdedigingssysteem met grachten en aarden wallen aangetroffen. Ook zijn er sporen van bewoningsstructuren en artisanale activiteiten vastgesteld. De bijzondere aard van de materiaalresten en het monumentale karakter van de versterking laten stellig vermoeden dat de Kemmelberg geplaatst kan worden in de rij van aristocratische 'Keltische' hoogteversterkingen als Mont Lassois (Fr.), Bad Dürkheim (DI.), Glauberg (DI.) en Heuneburg (DI). In de literatuur worden deze plaatsen omschreven als zogenaamde Fürstensitze.

Aanvankelijk werd de hoogteversterking op de Kemmelberg geïnterpreteerd als de residentie van Keltische aristocraten die afkomstig waren uit Centraal Europa. Ze zouden de lokale bevolking onderworpen hebben en met een bescheiden entourage van op de Kemmelberg het verworven territorium controleren. Op de Kemmelberg zijn inderdaad bijzondere voorwerpen gevonden die de locatie een elitair en internationaal karakter geven. Er zijn fragmenten van bronzen vaatwerk gevonden afkomstig uit het noorden van Italië (Etrurië), alsook fragmenten van bladgoudbeslag. De these van de Keltische krijgerprins is evenwel verlaten. Thans wordt de locatie geïnterpreteerd als de residentie van een lokale machthebber. Hoe het komt dat deze kon participeren in bovenregionale uitwisselingsnetwerken is vooralsnog weinig begrepen.

Sporen van mobiele jagers

Al in de eerste jaren van het archeologisch onderzoek werden op de top en flanken van de Kemmelberg vuurstenen voorwerpen opgemerkt die helemaal geen verband hielden met de 'Keltische' hoogteversterking. De vuurstenen voorwerpen getuigen van een nog veel oudere menselijke aanwezigheid in de streek. De oudste voorwerpen zijn gedateerd in het Midden Paleolithicum (circa 130.000 tot 30.000 jaar geleden). Soortgelijke objecten zijn ook gevonden bij Wijtschate en in Poperinge. Jongere vuurstenen werktuigen dateren uit de laatste fase van het Laat Paleolithicum, circa 13.000 jaar geleden. Ze zijn verzameld op de Kemmelberg en op de heuvelrug bij Nieuwkerke.

Tijdens het Paleolithicum kende de archaische mens een hoogst mobiele levenswijze die afgestemd was op de jacht. Verondersteld wordt dat de vuurstenen voorwerpen die aangetroffen zijn in de gemeenten Heuveland en Poperinge na een kort verblijf achtergelaten zijn door dergelijke mobiele jagersgemeenschappen. Onderzoek heeft uitgewezen dat de paleolithische mens zich verplaatste binnen territoria die een omvang kunnen hebben van verschillende honderden kilometers.

De introductie van landbouw en veeteelt

De meeste stenen werktuigen die op de Kemmelberg zijn verzameld dateren van ongeveer 5.000 jaar geleden. Het betreffen ondermeer schrabbers (om huiden schoon te schrappen), fragmenten van bijlen en pijlpunten. Vergelijkbare werktuigen zijn op de heuvelrug van Nieuwkerke, Scherpenberg, Rodeberg, Monteberg en Lettenberg gevonden. In de gemeente Poperinge zijn ze opgemerkt bij Haringe, Abele, Watou en in Poperinge zelf. De stenen werktuigen vormen de materiële neerslag van de eerste boerengemeenschappen in onze gewesten.

Tijdens het Neolithicum worden landbouw en veeteelt geïntroduceerd. Het is de periode wanneer mensen voor het eerst in quasi permanente dorpen gaan wonen. De eerste boerengemeenschappen verschenen in de gematigde streken van Noordwest-Europa op de lössgronden vanaf ongeveer 6.000 jaar geleden. Vanaf ongeveer 5.000 jaar geleden, tijdens het Midden Neolithicum, treffen we ook boerengemeenschappen op de zandleemgronden van de zuidelijke Westhoek aan. Lang is gedacht dat de zandleemgronden eenvoudigweg gekoloniseerd zijn door boeren uit het lössgebied. Nu wordt veeleer een verklaring gezocht in een acculturatiemodel. Door interactie, uitwisseling van goederen en daarmee onvermijdelijk ook van kennis en ideeën, lijken jager-verzamelaars geleidelijk de materiële uitrusting en levenswijze van de boeren overgenomen te hebben.

Langs Romeinse wegen

In de jaren 57 tot 51 voor Chr. veroverde de Romeinse veldheer Julius Caesar Gallië. De regio van de Westhoek maakte destijds deel uit van het stamgebied van de Menapiërs. In de Westhoek (Bikschote, Poperinge, Watou en Oostvleteren) en net over de grens in Noord-Frankrijk (schat van Ledringhem) zijn muntvondsten bekend die kunnen gesitueerd worden in de periode van de Gallische Oorlogen. In alle gevallen betreffen het geïmporteerde stukken. Verondersteld wordt dat ze in hoofdzaak

diplomatieke contacten illustreren van de Menapiërs met stamverbanden uit Noord- en Oost-Frankrijk, Midden-België en Zwitserland op de vooravond van de Romeinse onderwerping.

Op het einde van de eerste eeuw voor Chr. gaat de Westhoek deel uitmaken van de Romeinse provincie Gallia Belgica. De Romeinse overheersing zal zich niet onmiddellijk vertalen in een gewijzigde materiële cultuur. De eerste tekenen van acculturatie worden in de streek pas vanaf de tweede helft van de eerste eeuw na Chr. gesitueerd. Op archeologische vindplaatsen uit deze periode wordt aardewerk aangetroffen dat afkomstig is uit de streek van Arras en andere delen van Gallië. Thans worden bouwtechnieken aangewend die voorheen in de Westhoek ongekend waren. Bij Haringe worden inheemse boerderijen gebouwd met typisch Romeinse dakpannen en het vermoeden bestaat dat in de directe omgeving van Mesen voor het eerst gebouwen zijn opgetrokken in steen en mortel.

De aanwezigheid van een Romeins wegennet is ongetwijfeld van belang geweest voor de ‘romanisering’ van de streek. Voor het eerst wordt het gebied doorkruist met verharde wegen. In Poperinge zijn er hiervan resten aangetroffen in de Gasthuisstraat, de verkaveling langs de Mandeldreef, in de Ieperstraat en Pezelstraat. Ook bij Abele is een Romeins wegdek gevonden. Verondersteld wordt dat het allen fragmenten zijn van een weg die voorbij Steenvoorde afsplitst van de Romeinse hoofdverbinding van Boulogne-sur-Mer naar Keulen en over Merkem en Werken naar Aartrijke loopt. Van daaruit konden Oudenburg, Brugge en Torhout bereikt worden. Behalve voornoemde zouden nog verschillende Romeinse wegen de zuidelijke Westhoek doorkruisen. Archeologische bewijzen voor deze bleven tot op heden evenwel uit.

Een nieuw begin

Aan het einde van de 3e eeuw en in de loop van de 4e eeuw na Chr. verliezen de Romeinen geleidelijk de politieke en militaire controle over hun noordelijke provincies. In deze periode lijkt de bevolking in Vlaanderen drastisch af te nemen. De algemene malaise kan ten dele toegeschreven worden aan de frequente invallen van ‘overrijnse’ Germaanse groepen (de Rijn vormde de rijksgrens). De Vlaamse kuststreek en het onmiddellijke hinterland vormden in deze periode herhaaldelijk het doelwit voor invallers afkomstig uit Noord-Nederland en Noord-Duitsland (Friesen, Saksen, Angelen en Jutten). In welke mate deze zich blijvend vestigden in onze streken is thans nog weinig bekend.

Vanaf de 8e en 9e eeuw na Chr. lijkt het bewonersaantal terug toe te nemen. In de geschreven bronnen duiken tal van plaatsen op waarvan de namen eindigen op -inge, -ingem en -sele. Het voorkomen van Germaanse plaatsnamen laat vermoeden dat zich weldegelijk (kleine) nieuwe bevolkingsgroepen in Vlaanderen vestigden rond de overgang van de Romeinse tijd naar de Middeleeuwen. In de omgeving van Ieper valt een concentratie van Germaanse plaatsnamen op; denk aan Boezinge, Vlamertinge en Voormezele.

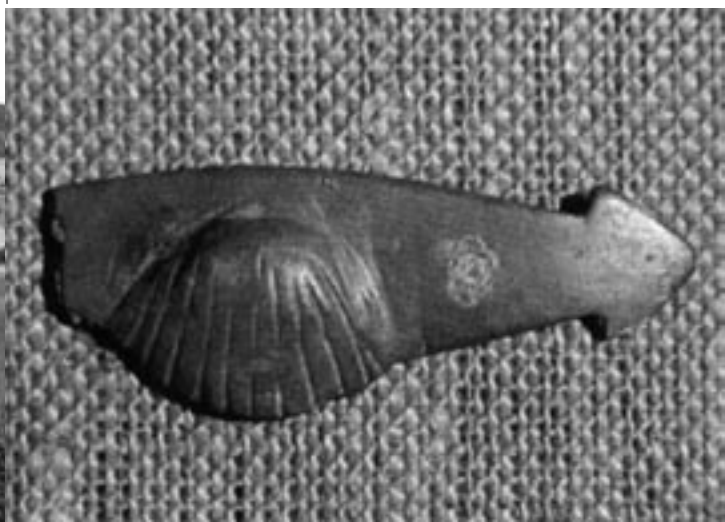
Poperinge heeft ook een kenmerkend Germaans suffix. Poperinge wordt voor het eerst vermeld in vroegmiddeleeuwse kerkelijke documenten en wordt ondermeer genoemd in een lijst van bezittingen van de Sint-Bertinusabdij van Sint-Omaars voor de periode 844-848 (de stad bleef in handen van de abdij tot aan de Franse Revolutie). Volgens de overlevering zou Poperinge teruggaan op een landgoed dat in de vijfde eeuw eigendom was van een zekere Pupurn. Het landgoed bevond zich op de plaats waar de Romeinse weg de Vleterbeek kruiste. Rond 700 zou er een parochiekerk ingewijd zijn op de locatie van de latere Sint-Bertinuskerk. Het voorkomen van het toponiem ‘vroonhof’ in de nabijheid van de kerk vormt een verdere aanwijzing voor de vroegmiddeleeuwse oorsprong van Poperinge.

Vlaanderen op het voorplan

| Zicht op de Kemmelberg.

Etruskische bronzen vaatwerk, gevonden op de Kemmelberg
(bron: Van Doorselaer, e.a., 1987, PL. II. 7).

[import en export]

In de Volle Middeleeuwen ontstaat een intens verkeer van goederen en ideeën tussen Vlaanderen en de rest van Europa. Zo wordt uit Normandië een volledig nieuw versterkingsconcept geïntroduceerd. Lokale machthebbers in Vlaanderen gaan in de 11e en 12e eeuw naar Normandisch voorbeeld motteversterkingen betrekken. Een motte bestaat uit een omgrachte kunstmatige heuvel met daarop een toren en daar op aansluitend een omgracht, residentieel gedeelte, het zogenaamde neerhof. Eén van de weinige nog in het landschap herkenbare motten in West-Vlaanderen is de Galooiemotte in Loker.

De instelling van de kerk is in de Middeleeuwen drager en verspreider van een eenheidscultuur. Deze manifesteert zich ondermeer op materieel gebied in een opmerkelijk uniforme architecturale traditie in grote delen van Europa. Overal worden abdijen opgezet rond een vierkante pandgang, geïnspireerd op het atrium van antieke Romeinse gebouwen. Het vermoeden bestaat dat de Augustijnenabdij van Zonnebeke een soortgelijke opzet volgt. Ook de Romaanse voorganger van het Sint-Amanduskerkje in Oostvleteren (herbouwd in de Late Middeleeuwen en vervolgens vernield tijdens de Eerste Wereldoorlog) dient in een veel ruimere bouwhistorische traditie gesitueerd te worden.

Vlaanderen vormde in de Volle Middeleeuwen één van de meest geürbaniseerde streken van Europa. Mede verantwoordelijk voor deze ontwikkeling was de intensieve schapenteelt en wolindustrie die de Vlaamse kuststreek kende vanaf de 10e eeuw. Vanaf de 11e en 12e eeuw krijgt de Vlaamse textielindustrie een uitgesproken internationaal karakter. Ieper was in de 13e eeuw zonder twijfel de grootste lakenproducent van Europa. De handel in gekleurd (blauw) laken op de Zuid-Europese markten is historisch goed gedocumenteerd (Noord-Italië, Spanje, Portugal, Zuid-Frankrijk). Ook in de rest van Europa was Vlaams laken een gegeerd artikel, zo werd lepers laken (vermoedelijk via handelaars uit Gotland) in de eerste helft van de 12e eeuw verhandeld aan het hof in Novgorod. Poperings laken werd in de 13e eeuw geleverd in Kiel.

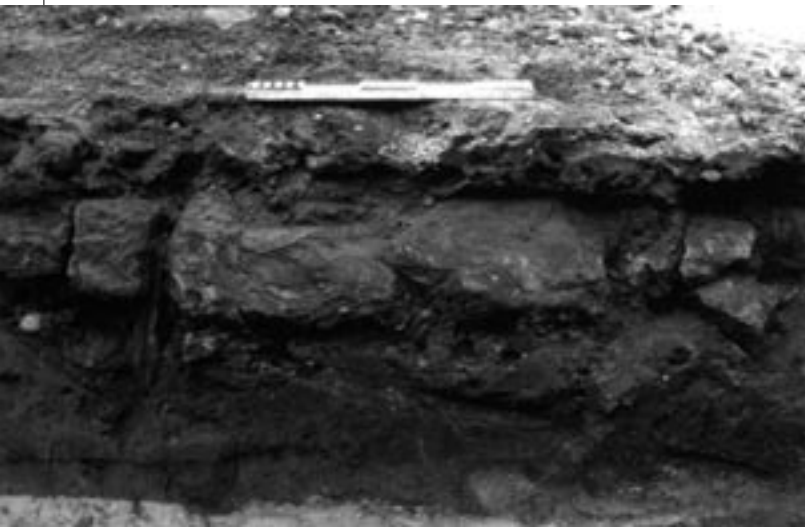
De centrale plaats die Vlaanderen tijdens de Middeleeuwen in het Europese handelsnetwerk verwierf, vertaalt zich in tal van 'buitenlandse voorwerpen' die er tijdens archeologisch onderzoek worden gevonden. Concreet kan gedacht worden aan munten en aardewerk. Munten uit het Ieperse leggen duidelijk een relatie met Frankrijk en Engeland. Geïmporteerd aardewerk en steengoed is afkomstig uit het Duitse Rijnland (bv. Siegburg en Raeren), Frankrijk (bv. Saintonge), Groot-Brittannië (bv. Scarborough) of Spanje (bv. Valencia). Minder voor de hand liggend zijn wellicht de resten van Baltische haringen die in een Ieperse tonput teruggevonden zijn. Ook in het buitenland worden regelmatig voorwerpen gevonden die getuigenis leveren van de ooit bloeiende handel, onder andere de Vlaamse vloertegels die in Groot-Brittannië vaak opduiken of het hoogversierd Vlaams aardewerk dat in Ribe, Denemarken is gevonden.

Archeologisch onderzoek in de zuidelijke Westhoek

Bij velen in de Westhoek leeft het idee dat archeologen zich enkel bezig houden met de studie van opzienbarende materiële resten die op een dramatische wijze getuigenis leveren over het niet al te verre verleden. Zo worden bij archeologisch onderzoek in de Westhoek regelmatig vermiste slachtoffers van WO I opgegraven. Er worden goed geconserveerde dug-outs uitgehaald en middeleeuwse klooster- en kasteelruïnes onderzocht. Vaak wordt evenwel vergeten dat archeologisch onderzoek ook oudere historische en prehistorische perioden als onderwerp kan hebben en dat archeologen het doorgaans met weinig spectaculaire en vaak moeilijk herkenbare sporen en structuren moeten doen.

De meeste archeologische vindplaatsen zijn niet meer herkenbaar aan de oppervlakte en manifesteren zich als (groepen van) kleine en vage verkleuringen in de ondergrond. Ze kunnen enkel door een geoefend oog 'gelezen' worden na het gecontroleerd verwijderen van de bovengrond. Resten van houten huizen, begravingen van duizenden jaren oud of poelen en

Poperinge, Romeinse weg.

Loker, Galooiemotte.

waterputten zijn meestal enkel als donkere verkleuringen in de bodem bewaard gebleven. Hoewel weinig tot de verbeelding sprekend leveren deze sporen toch authentieke informatie over het verleden. In combinatie met het onderzoek van landschappelijke gegevens kunnen ze een bijzonder gedetailleerd beeld geven over de mens en zijn omgeving in het verleden. Voor de prehistorie en delen of deelaspecten van het historische verleden is het archeologisch onderzoek trouwens de enige informatiebron.

In de zuidelijke helft van de Westhoek bevinden archeologische sporen zich doorgaans op geringe diepte, onmiddellijk onder de teelaarde. Hierdoor zijn ze bijzonder kwetsbaar en gevoelig voor graafwerken. Bij de aanleg van wegen, de inrichting van verkavelingen, de uitbreiding van industriegebieden en andere civiele werkzaamheden waarbij graafwerken plaatsvinden, wordt de bodem verstoord en dreigen archeologische resten ongedocumenteerd verloren te gaan.

De gemeenten Heuvelland, Ieper, Langemark-Poelkapelle, Mesen, Poperinge, Vleteren en Zonnebeke onderkennen de waarde van hun archeologisch patrimonium en zijn er zich van bewust dat dit bijzondere erfgoed acuut bedreigd wordt. Met de oprichting van een intergemeentelijke archeologische dienst willen de gemeenten een duurzaam archeologiebeleid op lokaal vlak uitbouwen en de ongebreidelde vernieling van het archeologisch erfgoed op hun grondgebied tegengaan. Op 13 februari 2006 is in de schoot van de projectvereniging 'Cultuur Overleg Zeven' (CO7) dan ook een intergemeentelijke archeologische dienst voor de zeven gemeenten opgericht: ARCHEO7. De nieuwe dienst heeft als dubbele opdracht het doelmatig beheren van de archeologische erfenis van de zeven gemeenten en het ondersteunen van de gemeenten bij het ontwikkelen van een duurzaam en gezamenlijk beleid ten aanzien van die erfenis.

Dieter Demey is op 13 februari 2006 gestart als intergemeentelijke archeoloog van ARCHEO7, de Intergemeentelijke Archeologische Dienst voor de Zuidelijke Westhoek.

Info: Yperley, Sint-Jacobsstraat 1, 8900 Ieper, tel. 057 239 310, gsm 0473 460 178, mail archeologie@co7.org.

Marc Dewilde is archeoloog bij het Vlaams Instituut voor Onroerend Erfgoed en begeleidt Dieter bij het opzetten van de nieuwe archeologische dienst.

LITERATUUR

De Meulemeester, J., 1983. Castrale motten in België. *Archaeologia Belgica* 255, pp. 199-225.

Dewilde, M., Erynck, A. & A. Wielemans (eds.), 1998. Ieper en de middeleeuwse lakennijverheid in Vlaanderen. *Archeologische en historische bijdragen (Archeologie in Vlaanderen, Monografie 2)*.

Hillewaert, B., 1988. Laat-middeleeuwse importceramiek te Brugge. In: H. Dewitte (red.). *Brugge onderzocht. Tien jaar stadsarcheologisch onderzoek. (Archeo-Brugge 1)*. Brugge.

Leman-Deliverie, G. & A. Van Doorselaer, 1993. Kemmel-Cassel. De vroegste bewoningsgeschiedenis van de Vlaamse Heuvels. Over Kelten en Belgen. *De heuvels in de periode van de Metaaltijden. Westvlaamse Archaeologica* 9, aflevering 2, pp. 38-60.

Putman, R., Soenen, M. & G. Tieghem, 1993. Kemmel-Cassel. De vroegste bewoningsgeschiedenis van de Vlaamse Heuvels. *De Prehistorie. Westvlaamse Archaeologica* 9, aflevering 2, pp. 25-38.

Roumegoux, Y. & J. Termote, 1993. Kemmel-Cassel. De vroegste bewoningsgeschiedenis van de Vlaamse Heuvels. Op de rand van een imperium. *De Romeinen in de Westhoek. Westvlaamse Archaeologica* 9, aflevering 2, pp. 61-79.

Van Doorselaer, A., Putman, R., Van der Gucht, K. & F. Janssens, 1987. De Kemmelberg. Een Keltische bergvesting *Westvlaamse archaeologica Monografieën III*), Kortrijk.

CO₇ gaat onder

[Opengestelde sites: CO₇ gaat ondergronds, 2500 jaar archeologie in de zuidelijke Westhoek]

- **EEN KELTISCHE PRINS OP DE KEMMELBERG ?**

Kemmel, Kemmelberg.

Van 10.00 tot 18.00 uur zijn er om het uur geleide wandelingen, die starten aan de uitkijktoren op de Kemmelberg.

De scherpe hellingen van deze getuigenheuvel zijn niet alleen bekend en berucht bij de vele wielertoeristen. Omstreeks de 5de eeuw voor onze tijdrekening koos een Keltische prins (of prinses) de Kemmelberg als verblijfplaats uit. Hij (of zij) bouwde er een versterkte residentie. Ondanks meer dan 2500 jaar erosie en verstoringen, onder meer door de vele beschietingen tijdens WO I, zijn er nu nog resten van wallen en grachten te zien.

Tien jaar opgravingen (1960- 1970) tussen de bomen op het plateau leverden, naast een reeks sporen van bewoning en tienduizenden potscherven, ook interessante fragmenten van metalen sieraden en gereedschap op. De ijzerrijke en zure bodem verhinderde goede bewaring van bot, ijzer en brons. Uit de fragmentarische gegevens kan men besluiten dat de toenmalige bewoners zeer rijk waren. Zo heeft men vaatwerk en een bronzen sierplaatje van een wijnkan aangetroffen die deel uitmaken van een heus prinselijk wijnservies. De bewoners dreven handel met 'klassieke' (Griekse) beschavingen uit de mediterrane wereld. De invloed en de macht van deze prinselijke lieden reikte wellicht van de kuststreek tot ver in het binnenland.

Andere gekende Keltische 'prinsen' sites van dezelfde periode werden uitvoeriger en grootschaliger onderzocht. Ze liggen veel meer oost- en zuidwaarts in Duitsland (Heuneburg, Glauberg, Hohenasperg, Bad Durkheim, Ipf), Frankrijk (Mont Lassois) en Zwitserland (Châtillon-sur-Glâne). Langs het traject staan educatieve panelen opgesteld.

- **THE ROAD TO PASSCHENDAELE/ ZONNEBEKE-PASSENDALE.**

Tussen 10.00 en 18.00 uur doorlopend gidsbeurten en toelichting bij archeologische onderzoek door medewerkers van vzw ABAF en MMP 1917. Tijdens de gidsbeurt van 10.00 uur is er aandacht voor personen met een beperking (beschikbaarheid van brailleteksten en tolk Vlaamse gebarentaal).

Precies 90 jaar geleden begonnen de Duitsers bij Zonnebeke en Passendale met de aanleg van een van de belangrijkste verdedigingslijnes uit de Eerste Wereldoorlog: de Flandern I Stellung. Deze linie bevond zich op de slothelling naar de top van de midden West-Vlaamse heuvelkam. Ze bestond uit een aaneenschakeling van betonbunkers, die op sommige plaatsen slechts 150 m uit elkaar lagen. Deze 'pill-boxes', zoals ze door de Britten genoemd werden, waren opgetrokken in gewapend beton en bestand tegen de hevigste beschietingen. De verdediging ervan gebeurde door enkele mannen, verenigd rond een mitrailleur. De mitrailleurs van de verschillende bunkers konden elkaar perfect dekken, waardoor de aanvallers tegen een sluitend vuurgordijn kwamen te staan. Bij het huidige Tyne Cot Cemetery werd de linie zelfs ontdekt. Tijdens de allesvernietigende Slag van Passendale zetten Australische troepen hier op 4 oktober 1917 een grootscheepse aanval in. Flandern I werd op verschillende plaatsen doorbroken, maar lang niet overal. Achtereenvolgende offensieven op 9 en 12 oktober liepen uit op een regelrecht bloedbad. Duizenden mannen die storm liepen tegen beton en mitrailleurs, en daarbij vaak met hun knieën in de modder...dat is de ware hel van Passendale. Dwars door de oude verdedigingslinie loopt vandaag nog de oude spoorwegbedding leper-Roeselare, die reeds in 1952 uit gebruik genomen werd. Dit is ook de kortste verbinding tussen Zonnebekedorp (MMP 1917) en Tyne Cot Cemetery. De spoorwegbedding werd door de provincie uitgewerkt als wandel- en fietspad. In de zomer van 2005 werd hier een grote opgravingscampagne opgezet, waarbij enkele belangrijke restanten van de Flandern I Stellung naar boven kwamen. Deze zijn nu gerestaureerd en zullen tijdens het weekend van OMD voor het eerst te bezichtigen zijn.

- **ST-NIKLAASKERK.**

Mesen, Featherstonplein.

De oorspronkelijke kerk werd in 1060, samen met de abdij, gebouwd in opdracht van Adela van Frankrijk en diende aanvankelijk als abdijkerk voor het klooster van de orde van Sint-Benedictus. Toen heette ze nog de Onze-Lieve-Vrouwekerk. Die abdijkerk was veel

Kemmelberg, Grieks vaatwerk met swastika.

Kemmelberg, maquette Keltische site.

Mesen, Sint-Niklaaskerk.

groter dan de huidige kerk: ze telde drie beuken en was dubbel zo lang. De crypte is het oudst bewaarde monument in Mesen. Het is de begraafplaats van gravin Adela, dochter van Robrecht de Vrome (koning van Frankrijk) en Constance d'Arles, echtgenote van Boudewijn V, graaf van Vlaanderen.

Na de Eerste Wereldoorlog werden in 1927-1930 noch het kanunnikenkoor noch de O.L.V.-kapel heropgebouwd. Het Koninklijk Gesticht (oorspronkelijk de abdij maar na afschaffing in 1776 richtte keizerin Maria-Theresia een Koninklijk Gesticht op om kinderen van gewonde of gesneuvelde soldaten op te vangen) werd evenmin heropgebouwd maar verhuisde naar Lede. Momenteel bevindt het Koninklijk Gesticht van Mesen zich in Brussel.

In 1998 werden er archeologische opgravingen uitgevoerd in de onmiddellijke omgeving van de kerk. Ze legden voor een stuk de geschiedenis van de kerk bloot, maar ook van de middeleeuwse vrouwenabdij en het Koninklijk Gesticht van Mesen. Tijdens OMD kun je kennis maken met deze opgravingen in een kleine overzichtstentoonstelling.

• ROMEINEN TE POPERINGE

Poperinge, Gasthuiskapel, Gasthuisstraat 1a.

De tentoonstelling loopt van 10.00 tot 18.00 uur (doorlopend gidsbegeleiding).

Onder de titel "Romeinen te Poperinge: Romeinse archeologica uit de verzameling Adriaen" krijgt het publiek een unieke kans om een deel van de bijzondere verzameling van wijlen veearts Hendrik Adriaen te bewonderen. Deze verzameling is vandaag eigendom van de kleinkinderen van Hendrik, namelijk Marc, Frieda, Hugo, Johan, Luc en Marc Adriaen. De verzameling Romeinse archeologica is behoorlijk uitgebreid maar bevat slechts een fractie vondsten uit Poperinge. Uiteraard krijgen die een ereplaats: het gaat onder meer om de vondsten uit de Steenstraat, een Romeins diverticulum (aftakking van een heirweg) die van Cassel richting Aardenburg liep en om vondsten uit Haringe.

Om die vondsten en de Romeinse aanwezigheid in Vlaanderen te duiden, worden ook heel wat voorwerpen (dakpannen, terra sigillata, olielampen, munten, spelden, paardenschoenen, beugels...) tentoongesteld van vondsten uit andere plaatsen in België (Wulpen, Wenduine, Oudenburg, Aardenburg, Beveren-Leie, Harelbeke, Spiere-Helkijn), allemaal eigendom van de familie Adriaen. Ook de archeologische bibliotheek van Hendrik Adriaen komt aan bod. Samenstellers Johan en Mark Adriaen zijn de hele dag de gidsen van dienst.

• DE BOSSEN VAN SINT-SIXTUS

Westvleteren, Donkerstraat 12

De plaats in Vleteren die door het publiek als historische locatie wordt herkend is ongetwijfeld de Trappistenabdij van Sint-Sixtus, die bestaat dit jaar dan ook 175 jaar. Het mag echter niet vergeten worden dat de Sint-Sixtuswijk al veel langer bewoond wordt door een religieuze gemeenschap. De oudste historische vermelding dateert immers uit 1255. De bisschop van Terwaan verleent in dat jaar aan een zekere Gertrudis de toestemming om zich bij een "aloude kapel" in de Bossen van Sint-Sixtus te vestigen. Pas na 100 jaar zou het kloostergoed verlaten worden, waarna het in bezit komt van de Duinenabdij. In 1615 ontstaat de Brigittijnerorde uit een groep heremieten die zich ophield in de omgeving van het verlaten middeleeuwse klooster in de Sint-Sixtuswijk. In de 17e en 18e eeuw bouwen de Brigittijnen er hun moederklooster. Na het verdrijven van de Brigittijnen in 1783 wordt het kloostergoed verkocht en afgebroken. Over de "aloude" kapel, het middeleeuwse nonnenklooster is zo goed als niets meer geweten.

• UNIEKE ARCHEOLOGISCHE COLLECTIE IN HET MERGHelynck MUSEUM

Ieper, Merghelynckstraat 2, Ieper

In het Merghelynck Museum Ieper bevindt zich een unieke archeologische collectie. Dit museum is wegens de uitzonderlijke presentatie niet vrij toegankelijk. Alleen met een gids kan een bezoek gebracht worden aan dit statige 18de eeuwse Hotel-Museum. Deze archeologische verzameling is er bij gebrek aan een geschikte locatie terechtgekomen.

In de Verdrongen Weiden werden naar aanleiding van de aanleg van een spaar- en wachtbekken vanaf 1992 en de zuiderring vanaf 1994 belangrijke structuren van de Sint-Michielsparochie blootgelegd. Het archeologisch onderzoek bracht een onvermoede schat aan informatie en voorwerpen aan het licht, die het bruisende leven in de 13de- 14de eeuwse ambachtelijke buitenwijk van Ieper ten overvloede illustreren. De bezoeker verneemt er hoe de huizen en de ateliers, de interieurs en de huisraad er uitzagen, wat er werd gegeten en gedronken.

Romeinse archeologica in Poperinge.

Abele, Romeinse schotel.

Ieper, vijzel in natuursteen gevonden in de Verdrongen Weiden in Ieper, 14de eeuw.

[Opengestelde sites: Van obus tot V1]

- **DUITSE MILITAIRE BEGRAAFPLAATS & ONTHAALINFRASTRUCTUUR**

Langemark, Klerkenstraat

Van 10.00 tot 18.00 uur start om het uur een geleid bezoek aan het onthaalcentrum.

Vanaf 10.00 uur rijdt een pendelbus tussen de onthaalinfrastructuur van de Duitse Militaire Begraafplaats in Langemark en de onthaalinfrastructuur van het Tyne Cot Cemetery in Passendale.

Om 14.00 en 17.00 uur wordt er tijdens de tocht bijzonder aandacht geschonken aan personen met een beperking. (gids wordt bijgestaan door een tolk Vlaamse gebarentaal, brailletekst)

Na Wereldoorlog I waren ruim 40 Duitse begraafplaatsen verspreid over Langemark-Poelkapelle, één ervan was “Langemarck-Nord” of “Nr123”. Deze begraafplaats was oorspronkelijk Brits en werd aangelegd in oktober 1914. Na de gasaanval van 22 oktober 1915 kwam de begraafplaats in Duits gebied te liggen. Tijdens de oorlog werden er zowel Duitse, Franse, Britse als Belgische slachtoffers begraven. In de eerste jaren na de oorlog was het de Belgische Dienst der Militaire Oorlogsgraven die instond voor de herinrichting. Later nam de Duitse Dienst voor Oorlogsgraven de taak over. Door het groot aantal studenten die er begraven liggen kreeg de begraafplaats de naam “Soldatenfriedhof”. Op 10 juli 1932 werd de begraafplaats ingewijd. Toen bestond deze uit vier grote delen: het poortgebouw, de ruimte tussen het poortgebouw en de begraafplaats, de begraafplaats en het klaprozeveld. In de jaren vijftig werd besloten om alle Duitse begraafplaatsen samen te brengen op 4 plaatsen (Vladslo, Hooglede, Menen en Langemark). Tijdens deze herstructurering werd de beeldengroep van Emil Krieger op de Langemarkse begraafplaats gezet. In augustus 2006 opent een onthaalinfrastructuur waar de bezoeker achtergrondinfo krijgt over de betekenis en het belang van de site.

Zwarte Berg, voor- en zijaanzicht bunker

- **BUNKERS OP DE ZWARTEBERG**

Boeschepe, Rue de Mont Noir (de site is het makkelijkst te bereiken via de Rodeberg en Bellestraat, volg de OMD-pijlen).

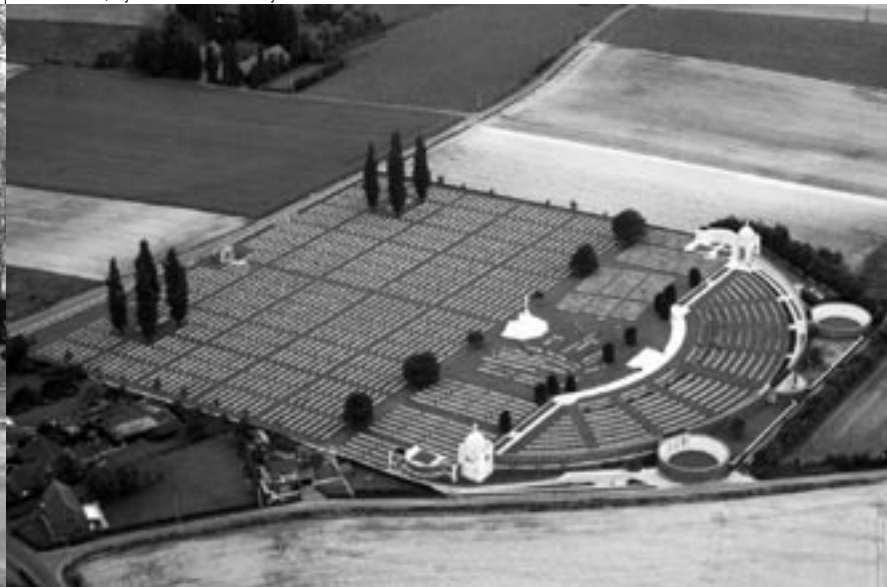
Tussen 10.00 en 18.00 uur start om het uur een geleide gidsbeurt.

Met het eenzijdig opzeggen door ons land van het Belgisch-Frans bijstandsverdrag en de nakende oorlogsdreiging vanuit een militaristisch Duitsland, zag Frankrijk zich gedwongen om ook zijn grens met België te versterken. Vanaf 1937 werd in fasen een reeks fortificaties van verschillende types, de Maginotlinie gebouwd. Ook ‘Les Monts des Flandres’ moesten een versterkte schans worden ter verdediging van de Rijsselse agglomeratie. Op de Zwarteberg werd gestart met de bouw van een reeks bunkers van het model S.T.G. De werken werden uitgevoerd door compagnies Spaanse arbeiders, gevluchte republikeinen. De zes bunkers op de berg zijn van hetzelfde tweekamer type. Iedere bunker werd, gezien zijn goede hoogteligging, voorzien van een stalen observatieklok. Vijftien man bemanden elke bunker. Zij beschikten over één kanon, een mitrailleur en twee machinegeweren. De bunkers maakten deel uit van een gehele lijn van constructies, die elkaar vuurdekking moesten geven en de met prikkeldraad afgezette tussenruimten bestrijken. Tot op vandaag zijn deze bunkers nog in een zeer goede staat. Wellicht komt dit mede door het feit dat ze nooit echt operationeel zijn geworden: de Duitsers hebben ze langs de achterkant veroverd. Hiervan worden opvallende foto's getoond tijdens de OMD.

Inkom Duits kerkhof Langemark.

Passendale, Tyne Cot Cemetery.

[Opengestelde sites: Van obus tot V1]

• TYNE COT CEMETERY EN ONTHAALINFRASTRUCTUUR

Passendale, Tyne Cotstraat - Doorlopend gidsen aanwezig tussen 10.00 en 18.00 uur.

Vanaf 10.00 uur rijdt een pendelbus tussen de onthaalinfrastructuur Tyne Cot Cemetery en onthaalinfrastructuur Duitse begraafplaats Langemark. Om 14.00 en 17.00 uur wordt er tijdens de tocht bijzonder aandacht geschonken aan personen met een beperking. (gids wordt bijgestaan door een tolk Vlaamse gebarentaal, brailletekst)

Tyne Cot Cemetery is de grootste begraafplaats van de Commonwealth in Europa. Er bevinden zich 12.000 graven en op de achtermuur staan nog eens 35.000 namen van vermisten die gesneuveld zijn na 16 augustus 1917.

Het onthaalpaviljoen dat opent aan de vooravond van OMD vertelt het verhaal van het Tyne Cot zelf en dat van de soldaten die er begraven liggen. Wanneer ontstond Tyne Cot? Hoe is de begraafplaats opgevat? Hoe wordt die onderhouden? Welke symbolen worden er gehanteerd? Welke soldaten liggen er begraven? Waar komen ze vandaan en in welke context zijn ze gestorven? De sfeer in het onthaalpaviljoen is sober en nodigt uit tot rust en bezinning. Een lange gang verwijst naar de loopgraven en brengt de bezoekers in gepaste stemming. Er worden namen afgeroepen van gesneuvelden, verder niets. In het paviljoen is één wand in glas. Het venster kijkt uit op de helling waar Britse soldaten met honderden tegelijk hun dood tegemoet liepen. Tyne Cot is immers gebouwd op de frontlijn. Luchtfoto's van nu in confrontatie met luchtfoto's van het front en oude filmfragmenten geven een beeld van hoe dit landschap tijdens de Slag van Passendale werd verwoest.

De architectuur van Tyne Cot, de schikking van de graven en de gehanteerde symboliek worden verduidelijkt aan de hand van plannen, tekeningen en tekst. Vier kleine monitoren laten een montage zien van beelden over dodenzorg, over de ontstaansgeschiedenis van de begraafplaats en over diverse herdenkingsplechtigheden.

• DE INTERNATIONALE VREDESSCHOOL

Mesen, Kerelsstraat 6

De Internationale Vredesschool is een vredescentrum waar mensen uit conflictgebieden streven naar samenwerking. De ruimte bevat typische Noord-Ierse murals. Meestal hebben deze een militaire en/of politieke boodschap, maar in Mesen staan ze in het teken van respect en vrede. Men wil met deze muurschilderijen eerbied getuigen aan alle slachtoffers van Wereldoorlog I en andere conflicten.

• DE PALINGBEEK - HET LANDSCHAP ALS LAATSTE GETUIGE

Zillebeke, Vaartstraat 7

In het provinciaal domein De Palingbeek komen op een zonnige dag honderden mensen van heinde en ver om te genieten van de natuur in al zijn aspecten. Slechts een kleine fractie van hen beseffen dat De Palingbeek evenzeer een oorlogslandschap is, en nog minder weten er de sporen van de Eerste Wereldoorlog daadwerkelijk te herkennen. Toch zijn de sporen van de soms spectaculaire acties er nog duidelijk te zien.

Om het oorlogslandschap van het provinciaal domein De Palingbeek toegankelijker te maken voor het brede publiek, werd er in de lente van 2006 een nieuwe wandelbrochure gepubliceerd. Daarin beschrijft auteur Dominiek Dendooven een wandeling waarin de belangrijkste sites worden aangedaan. Ook in het gloednieuwe bezoekerscentrum in de voormalige Hoeve Callewaert wordt (permanent) aandacht geschonken aan het oorlogsverleden van De Palingbeek.

Op OMD gaat we in het mooie domein op zoek naar verschillende landschappen, die met hun bom- en mijnkraters getuigen van de woelige oorlogsjaren. Hier en daar zijn ook betonconstructies en restanten ervan te bespeuren. De overvloedige begroeiing - die er dus niet was in 1914-1918 - zorgt er echter voor dat de vele oorlogsresten voor de wandelaar verborgen blijven. Onder deskundige begeleiding leer je hier doorheen kijken.

Mesen, Vredesschool.

De Palingbeek.

[Opengestelde sites: Van obus tot V1]

• V1-BASIS IN CANADABOS

Krombeke, Canadaweg (zijstraat van de Krombeekseweg – weg Poperinge-Krombeke – parking bij café 't Jagershof)
Tussen 10.00 en 18.00 uur zijn er doorlopend gidsen aanwezig.

In augustus 1944 waren in West-Vlaanderen 17 V1-basissen in aanbouw. Zij dienden ter vervanging van Normandische basissen die verloren gingen door de invasie op 6 juni. De V1-basis in Krombeke was zo goed als af maar toch vertrok geen enkele V1 vanuit West-Vlaanderen. De Eerste SS-Baubrigade, samengesteld uit Oekraïeners, Russen, Polen, Tsjechen en zelfs enkele Duitsers, zorgde voor de betonning van de basis en was indertijd ondergebracht in twee concentratiekampen, waarvan er een was in de voormalige jongensschool van Proven.

De site bevat nog de grondplaat van het richthuis, een uniek restant in West-Vlaanderen. Er is ook nog de afvuurplaat met restanten van de lanceerhelling. De plaat is 1,4 meter dik en bevat 19,2 kubieke meter beton en 365 kg. staal van 12mm. diameter. Van de helling zijn nog twee dubbele steunblokken van elk ca. 2.500 kg. bewaard. De zes paar enkele blokken zijn gesloopt. De houten ondersteuningsbalken van de lanceerhelling lagen klaar om geplaatst te worden. Leerkrachten van het VTI-leper, die al jaren rond de V1 in West-Vlaanderen onderzoek verrichten, geven op de site tekst en uitleg via panelen en een maquette van een V1. Zie ook www.v1westvlaanderen.be

Replica V1-basis.

• LE LION BELGE

Oostvleteren, Woestenstraat 12

Aan de kantonnementsplaats "Le Lion Belge" in Oostvleteren is een naamsteen geplaatst. Het kantonnement was gelegen in het achterland van de sector Knokke-Steenstraete op een belangrijke verkeersader (tramlijn Veurne-leper en spoorlijn Heidebeek-Steenstraete). Langs deze verbinding verplaatsten zich zowel het Belgisch, Frans als Engels leger. De gewonden werden met de trein naar Krombeke gevoerd. Boven deze plaats hing een luchtballon, die als observatie en ondersteuning diende van de 9de en 3de Belgische en 128ste Franse Infanteriedivisie. In de nabijheid was er ook de herberg "Le Lion Belge" en kon men beroep doen op medische verzorging en was er eveneens douchemogelijkheid. Kortom, Le Lion Belge was de plaats bij uitstek om op rust te gaan.

The Bluff, april 1917.

Brits panorama van The Bluff, 26 mei 1915.

Oostvleteren, Le Lion Belge.

Im Leben ein Feind, im Tode vereint'

door Franky Bostyn, conservator Memorial Museum Passchendaele 1917

In de Westhoek rusten meer dan 275000 doden uit de Eerste Wereldoorlog op 172 militaire begraafplaatsen en ereperken. Over de architectuur ervan, hun landschappelijke inpassing, symboliek en soorten graven is al heel wat geschreven, vooral dan over de begraafplaatsen van de Commonwealth. In deze bijdrage wordt specifiek ingegaan op de vraag hoe, waar, wanneer en door wie de oorlogsdoden begraven zijn. Aanleiding hiervoor is de opening van twee nieuwe bezoekerscentra bij de Duitse begraafplaats in Langemark en bij Tyne Cot Cemetery in Passendale.

INDIVIDUEEL OF COLLECTIEF ?

Eeuwenlang waren de zuidelijke Nederlanden het slagveld van Europa en in het bijzonder de midden-West-Vlaamse heuvelkam als laatste natuurlijke hindernis op weg naar de Noord-Franse kanaalhavens. Vandaag herinnert niets nog aan de tientallen bloedige veldslagen die hier uitgevochten zijn en de duizenden soldaten die er het leven gelaten hebben. Na een slag werden de lijken meestal verbrand of begraven in massagraven. Veel oorlogen werden ook uitgevochten met huurlingen die eerder gevreesd en verfoeid waren dan gerespecteerd. In Zuid-Europa bestond er een traditie van knekelhuizen waarin de beenderen van de gesneuvelden bewaard werden, zoals de herdenkingskapel van Solferino. De 'ossuaire' in Verdun is hiervan het grootste voorbeeld uit de Eerste Wereldoorlog met de resten van 130.000 militairen. Massagraven bleven bij de Fransen veel gebruikt, zowel tijdens als na de oorlog. Nog in 1915 droeg een Franse richtlijn op om de doden in een gemeenschappelijke gracht van maximaal honderd man te begraven en te voorzien in een aparte plaats voor officieren. De bekendste 'ossuaire' in de zuidelijke Westhoek is deze op de Kemmelberg met de resten van 5294 militairen, waarvan er slechts 57 geïdentificeerd zijn. Aan Britse zijde werden tijdens de Boerenoorlogen al heel wat officieren individueel begraven, terwijl dat voor de manschappen nog bijna altijd collectief gebeurde. Onder invloed van het Victoriaans denken kwam evenwel een beweging op gang om steeds meer individueel te begraven, ook bij de arbeidersklasse. Aan het front begonnen kameraden van gesneuvelden spontaan met het aanleggen van individuele graven, wat vanaf 1915 ook zo voorgeschreven werd. Belgen en Duitsers kozen eveneens voor individuele graven, voor zover de omstandigheden dit toelieten natuurlijk.

BEGRAVEN IN OORLOGSTIJD.

Hoe de doden begraven werden, hing sterk af van de plaats en het moment waarop dat gebeurde. In wat volgt hebben wij geprobeerd om de verschillende begraafplaatsen terug te brengen tot vier types. De na-oorlogse 'concentration cemeteries' zijn dan een vijfde soort, waarop verder ingegaan wordt. Uiteraard zijn ook combinaties mogelijk, waarbij een bepaald type uitgebreid werd tot een ander.

Een eerste belangrijke categorie is wat de Duitsers 'geländegräber' noemen, geïsoleerde veldgraven. Tijdens de Eerste Slag bij Ieper werden veel Duitsers ter plaatse begraven en later, in het veroverde terrein 1915-1917, lang niet allemaal geconcentreerd. Vooral uit 1916 zijn heel wat foto's bekend van alleenstaande graven van officieren en vliegeniers, die met bloemstukken opgesmukt waren. Veel van die oudere graven zijn verdwenen oa in de artilleriestorm van 1917. Ook tijdens grote offensieven, zoals de Slag van Passendale, werden de doden meestal door speciale 'burial parties' ter plaatse begraven. Zo beschikte de 4de Canadese Divisie voor de aanval van 26 oktober 1917 in de richting van Passendale dorp over een 'burial party' van 150 man. Tijdens de gevechten zelf hielp ze bij het afvoeren van gewonden en bij het vallen van de duisternis begon dan het eigenlijke begraven van de doden. Meestal beperkte dit zich tot het 'dumpen' van de lijken in bomtrechters en het verzamelen van enkele persoonlijke stukken voor identificatie. Waar mogelijk werd een soldatengraf gemaakt door het omgekeerd in de grond zetten van een geweer met de helm van het slachtoffer. De positie van het voorlopig graf werd aangeduid op een kaart en later door de officier of aalmoezenier verwerkt en met de eventueel gerecupereerde bezittingen bezorgd aan de thuisbasis. De toestand van het terrein rond Zonnebeke-Passendale was evenwel zo verschrikkelijk dat duizenden lichamen in stukken gereten waren nog voor zij konden begraven worden. Door het onophoudelijke artillerievuur werden ook veel voorlopige graven herhaaldelijk omgewoeld, tot er niets meer van terug te vinden was.

Als tweede groep noemen we de zogenaamde 'battlefield cemeteries'. Dit zijn begraafplaatsen die ontstaan zijn op het slagveld zelf, vaak in de omgeving van een eerste hulp post of op plaatsen waar bijzonder hevig gevochten is. We herkennen ze doorgaans gemakkelijk aan de onregelmatige opstelling van de grafstenen. Het zijn meestal ook kleinere 'cemeteries', die evenwel later kunnen uitgebreid zijn. Aan Duitse zijde zijn alle begraafplaatsen van dit type verdwenen tijdens de draconische concentraties van de jaren '50. Tot deze categorie behoren ook de meeste Franse en Britse militaire ereperken op burgerlijke begraafplaatsen. Het bekendste is zonder twijfel 'Zillebeke Churchyard' met 10 Canadezen en 22 Britten, waaronder verschillende van adel die in oktober-november 1914 in de omgeving gesneuveld zijn. Ook in Heuvelland zijn rond de meeste kerken Britse graven terug te vinden. Rond de kerken van Westvleteren, Oostvleteren en Woesten liggen dan weer 510 Fransen begraven. Heel wat graven op 'battlefield cemeteries' gingen verloren in latere gevechten. Maple Copse Cemetery werd in juni 1916 aangelegd na de Slag bij Mount Sorrel. Na de gevechten van 1917 werden slechts 26 van de oorspronkelijke 256 graven teruggevonden. De anderen worden nu herdacht op 'special memorials'.

Een derde reeks begraafplaatsen zijn deze die systematisch aangelegd zijn, bij de Britten soms 'War Cemeteries' genoemd. Aan Duitse zijde werden de doden reeds vanaf 1914 verzameld per regiment of divisie. Bepaalde begraafplaatsen konden evenwel doden van meerdere regimenten tellen, maar deze werden dan bij voorkeur zoveel mogelijk gegroepeerd op een bepaald gedeelte. De aanleg en het onderhoud gebeurde aanvankelijk door kameraden van het regiment zelf. Ook deze dodenakkers zijn verdwenen bij de concentratie van de jaren '50. Beselare telde er acht, waarvan er zeven verwezen naar specifieke regimenten, vooral van de 53ste en 54ste Reserve-Divisies. Vanaf september 1915 begonnen ook de Britten met het aanleggen van begraafplaatsen

Kemmel, Ossuaire.

Noordschote, Belgisch Veldgraf 1915.

Woesten, Franse Begraafplaats 1915.

[Dodenzorg]

per divisiesector, die goed bereikbaar zijn en vaak in de buurt liggen van medische posten. Voorbeelden hiervan zijn Bedford House Cemetery in Zillebeke en Lindenhoeck Chalet Military Cemetery in Kemmel.

De vierde en laatste categorie zijn begraafplaatsen die, meestal vanaf 1916, ontstaan zijn in de buurt van grote hospitalen. Bij de Britten leidde dit tot belangrijke dodenakkers zoals Lyssenthoeck Military Cemetery in Poperinge, Bandaghem in Haringe (bandage: verband), Dozinghem in Vleteren (to doze: indutten) en Mendinghem in Proven (to mend: herstellen). Er liggen hier mannen van alle mogelijke eenheden en van de meest uiteenlopende data. Hetzelfde gebeurde op de Duitse begraafplaatsen in het hinterland tussen Roeselare en Menen. Zo is in september 1917 ook Ehrenfriedhof Hoogdele-Ost ontstaan, dat tussen 1932 en 1937 als verzamelbegraving uitbreidde tot 8257 eenheden. Daarvan zijn er 5525 gesneuveld in 1917, vooral in de sector Langemark-Houthulst.

REGISTRATIE

Begraven was één zaak, die van de troepen dus, het registreren en consolideren van de graven een andere.

In september 1914 kwam de 45-jarige Fabian Ware naar Frankrijk om het bevel te voeren over Mobile Unit A van het Britse Rode Kruis. Bij het zien van de vele graven stelde hij vast dat hun positie nergens geregistreerd stond en ook dat er eigenlijk niemand verantwoordelijk voor was. Ware begon dan maar met zijn eigen eenheid lijsten aan te leggen, die voor het Rode Kruis een grote hulp waren bij het beantwoorden van de talrijke vragen van familieleden. Zijn werk vond al snel veel bijval en in maart 1915 werd de eenheid als 'Graves Registration Commission' erkend door het Britse leger. Eind september ging ze effectief over van het Rode Kruis naar het leger, waardoor meer personeel ter beschikking kwam. In februari 1916 werd de 'Commission' omgevormd tot 'Directorate of Graves Registration and Enquiries' en kregen de officieren een rang en de manschappen soldij. Ware werd bevorderd tot Luitenant-Kolonel en had op het einde van het jaar al meer dan 700 mensen onder zich. Tegen april 1917 waren in Vlaanderen en Noord-Frankrijk 150.000 graven geregistreerd en 12.000 foto's van graven opgestuurd naar nabestaanden. De 'Graves Registration Units' mochten echter nooit in de gevechtszone komen. Pas wanneer het front vooruit schoof, konden de door de divisies aangelegde veldgraven geconsolideerd en geregistreerd worden. Achter het front mochten de 'Registration Units' wel onmiddellijk aan de slag, wat ten dele het groot aantal geïdentificeerden op de begraafplaatsen in het Poperingse verklaart.

Ook van de Fransen is geweten dat zij in 1915 van verschillende begraafplaatsen lijsten aanlegden, zo ondermeer van Saint Charles de Potyze langs de baan Ieper-Zonnebeke. De nabestaanden kregen er immers een uittreksel van. Na de Duitse doorbraak in mei 1915 kwam de 'cimetière' echter midden in de vuurlinie te liggen. Dat gebeurde nogmaals in juli 1917 en in mei en september 1918, zodat er na de Wapenstilstand nagenoeg niets meer van overbleef. Het is ons niet bekend of de oorspronkelijke registers van Saint Charles nog ergens bewaard zijn. Aan Duitse zijde werden alle begraafplaatsen en individuele graven in 1918 door de 'Gräberverwaltung Etappen-Inspektion 4. Armee' geïnventariseerd en genummerd. Deze vrij precieze registers zouden in de jaren '20 onontbeerlijk blijken om de doden te identificeren, vooral omdat veel grafkruisen vernield of onleesbaar geworden waren.

'EXHUMATION COMPANIES' 1919-1921

Artikel 225 van het Verdrag van Versailles bepaalde dat de graven van alle partijen moesten gerespecteerd worden, maar dat enkel de geallieerden zich mochten inlaten met het zoeken naar doden, het identificeren, registreren en verzorgen van graven, evenals het plaatsen van monumenten. In de zuidelijke Westhoek werd het opzoeken van stoffelijke resten volledig overgelaten aan de Britten. Op het oude slagveld van 1917 waren immers tienduizenden mannen van alle hoeken van het 'British Empire' achtergebleven zonder bekend graf. Door de lopende demobilisatie kon het 'Directorate of Graves Registration and Enquiries' hiervoor maar een paar honderd man ter beschikking stellen, terwijl er naar schatting 15.000 nodig waren. Daarom werd onder de afgezwaaide een nieuwe rekrutering gehouden, waardoor er volgens een rapport uit 1920 uiteindelijk 8.559 mannen werkten aan de ontgravingen. Ze bleven meestal het uniform dragen van hun vroegere eenheid. Het directoraat stond onder het opperbevel voor Vlaanderen en Frankrijk en kreeg in de mate van het mogelijke hulp van Labour Companies, waaronder Chinezen, die moesten helpen met het opruimen van de slagvelden en ook van Duitse krijgsgevangenen. Tegen mei 1920 hadden deze eenheden aan het westelijk front reeds 130.000 lijken geborgen en tegen september 1921 meer dan 200.000.

Het opzoeken van de oorlogsdoden gebeurde volgens een welbepaalde systematiek. Eerst werd het vroegere slagveld door de diensten in London op kaarten ingedeeld in percelen van zo'n 500 m², waarop alle mogelijke gegevens uit vroegere 'burial sheets' gemarkeerd waren. Een speciale 'survey officer' moest deze percelen op het terrein uitzetten met vlaggetjes. De 'Exhumation Companies' waren opgesplitst in 'squads' van 32 man en werkten op het veld doorgaans per vier. Tot hun standaarduitrusting behoorden twee paar rubberen handschoenen, twee schoppen, een draadtang, piketten om graven te markeren, zeildoek en touw om de lijken in te wikkelen, draagberries en het gevaarlijk ontsmettingsmiddel cresol. Eerst werden op het afgebakende terrein alle mogelijke graven aangeduid met piketten. Hiervoor was heel wat ervaring nodig, want slechts hier en daar stond er nog een kruis. Belangrijke indicaties waren holen van ratten die vaak gemaakt waren rond stoffelijke overschotten, resten van uitrusting, plotselinge concentraties van wild gras (bredere en donkere sprietten) en blauw-grijs-zwarte kleurverschillen in de aarde. Een veel gebruikt instrument was de poetsstok van een MG waarmee in de grond gepeild werd. Pas na de 'survey' werd begonnen met de eigenlijke 'exhumations'. Vooral de uniformzakken, nek en pols van de rottende lijken moesten onderzocht worden omdat daar meestal de identificatieplaatjes bewaard werden. Ook uitrustingsstukken, zoals lederen riemen en lepels, konden nummers bevatten. Volgens de onderrichtingen dienden de ontgravingen steeds te gebeuren in aanwezigheid van een 'burial officer' die de persoonlijke bezittingen,

Zillebeke, verzamelen van identificatiestukken 1917.

Sint-Juliaan, leven tussen de doden 1917.

[Dodenzorg]

nodig voor de identificatie, verzamelde in aparte 'ration bags' met labels. De lijken werden gewikkeld in een met cresol doordrenkte zeildoek, waaraan de officier eveneens een label bevestigde. Hij vulde ook telkens een formulier in op basis waarvan de nog bewaarde 'burial return sheets' gemaakt zijn. Zij geven van alle verzamelbegrafplaatsen aan waar welk graf gevonden werd, op basis waarvan de identificatie gebeurd is en of er voorwerpen naar de basis meegestuurd zijn. Daar werden de persoonlijke stukken opnieuw onderzocht en voor controle en aanvulling vergeleken met de originele 'service files'.

Niet alleen het opsporen van de duizenden lijken, maar ook het herbegraven vroeg een georganiseerde aanpak. Door een besluitwet van 1917 engageerde de Belgische staat zich om alle gronden aan te kopen die nodig waren voor het aanleggen van militaire begraafplaatsen. Vanaf 1919 kregen de geallieerden volledig de vrije hand, maar het duurde nog tot het einde van de jaren 20 voor alle eigenaars ook effectief vergoed waren. Voor de begraafing werd meestal gekozen voor zogenaamde 'trench burials', waarbij de doden in lange grachten van ca. 1,35 m diep gelegd zijn met tussen elk lijk ca. 0,60 m. Oorspronkelijke grafkruisen van overgebrachte veldgraven werden teruggeplaatst en voor de anderen kwam er een nieuw kruis met een identificatieplaatje in aluminium. Een 'registration officer' zag erop toe dat het juiste lichaam onder het juiste kruis begraven werd. Bij het aanbrengen naar de begraafplaats werden de doden bedekt met de Britse vlag, de zgn. 'union Jack'. Er was ook steeds een aalmoezenier aanwezig voor het lezen van een gebed. Bij elkaar gevonden resten werden zoveel mogelijk samen begraven met het oog op toekomstige identificaties. Naast duizenden (verspreide) veldgraven werden ook veel kleinere begraafplaatsen geconcentreerd, in de regel alleen wanneer ze minder dan 40 graven telden, maar soms ook wanneer hun ligging problematisch was. De grootste en meest bekende na-oorlogse verzamelbegrafplaats is zonder twijfel Tyne Cot Cemetery, die tussen juni 1919 en maart 1921 aangelegd werd door de 728ste en 126ste Labour Companies. Er worden thans 11961 doden begraven of herdacht, waarvan slechts 3588 volledig geïdentificeerd. Andere bekende 'concentration cemeteries' zijn Messines Ridge en Zantvoorde New British Cemetery met respectievelijk 65 en 70% niet-geïdentificeerden. Onbekenden waarvan niet met zekerheid kon vastgesteld worden dat ze behoorden tot het 'British Empire', mochten nooit als Britten begraven worden. Alle gevonden Duitsers werden door hen samengebracht op één grote verzamelbegrafplaats achter Broodseinde Nr. 103, door hen aangeduid als Broodseinde Extension of Broodseinde German Military Cemetery. In maart 1926 lagen er 5163 doden, waarvan ca. 1300 bij naam bekend. De tweede grootste Duitse concentratiebegrafplaats aangelegd door de Britse opruimingseenheden was Oosttaverne German Cemetery met 1100 graven.

VERDERE CONCENTRATIE

Op 31 augustus 1921 verklaarde Groot-Brittannië de Eerste Wereldoorlog officieel ten einde, waarop ook de Britse troepen definitief teruggetrokken werden. Het 'Directorate' droeg nu al haar bevoegdheden inzake dodenzorg over aan de 'Imperial War Graves Commission'. Beide instanties waren aan de top verbonden in de persoon van Fabian Ware. De IWGC was in 1917 opgericht als permanent orgaan voor het aanleggen en onderhouden van de begraafplaatsen en diende nu ook in te staan voor de verdere begraafing van nieuw gevonden oorlogsdoden. Verder moest de IWGC eveneens zorgen voor het publiceren van registers, waarvoor ze na de wapenstilstand geleidelijk het 'Enquiries Department' van het 'Directorate' overnam. Later werkten op dit departement een honderdtal bedienden, die zich een weg moesten vinden tussen 3.000 laden met fiches, opgesteld in vier rijen hoog over een totale lengte van 150 m. Zonder de grootschalige inzet van militairen was het evenwel onmogelijk om systematisch verder te zoeken. Daarbij kwam nog dat er altijd wel stoffelijke resten zouden gevonden worden en dat het zoekwerk niet eeuwig kon blijven duren. Voor het ophalen van vondstmeldingen kwamen er enkele 'vliegende' eenheden, die tussen september 1921 en begin 1935 nog 26.530 stoffelijke resten van Britse gesneuvelden konden bergen. In eerste instantie gebeurde dit door het opvolgen van de officiële nivelleringswerken, die meestal door grote aannemers uitgevoerd werden op kosten van de staat. Zo werden in april 1928 op gronden van Baron de Vinck, in de omgeving van Sanctuary Wood (Zillebeke), twee verdwenen begraafplaatsen ontdekt met 80 en 82 lijken, vermoedelijk uit 1915 en 1916. Ze zaten op een diepte van 1,80 tot 2,70 m en verkeerden in uitstekende staat van bewaring. Rond hun nek waren de identificatieplaatjes verwijderd, maar de touwtjes nog aanwezig. Van verschillende kon het regiment achterhaald worden en van één de identiteit. Ze werden begraven op Sanctuary Wood Cemetery.

Tijdens de wederopbouw werd herhaaldelijk gecommuniceerd dat alle vondsten moesten gemeld worden bij de plaatselijke autoriteiten, die dan de verantwoordelijke gravendienst op de hoogte stelden. In de grote drukte en euforie van de wederopbouw durfden aannemers echter al eens een oogje dichtknijpen wanneer stoffelijke resten naar boven kwamen teneinde de werken niet te vertragen. De jaren '20 waren ook de gouden jaren voor het 'diepgronden'. Aangetrokken door de hoge metaalprijsen trokken honderden werklieden de sinds kort geëffende velden in om te spitten naar oorlogsbuit. De landbouwers gaven hiervoor toelating omdat terzelfder tijd betere aarde naar de oppervlakte kwam. Op een vaak niets ontziende manier werden heel wat doden beroofd van waardevolle bezittingen en zonder meer terug in een put gegooid. Na enige tijd betaalden de Britten voor vondstmeldingen een vergoeding van vijf frank en later zelfs tien frank, waardoor veel meer Britten gevonden werden dan Duitsers of Fransen, waarvoor niets gegeven werd.

Naar Belgische en Franse gesneuvelden werd nooit systematisch en op grote schaal gezocht, zoals dat bij de Britten gebeurde. Wanneer de Britse opruimingseenheden stoffelijke resten van Belgen of Fransen vonden, dan kwamen de bevoegde diensten deze ophalen zoals dat gebeurde met alle vondstmeldingen. Wel begon de 'Service Français d'état civil en Belgique - Secteur Flandres-Kemmel', die opereerde vanuit Poperinge, in 1919 zelf met het ontgraven van al hun 'cimetières' om die te concentreren op Saint Charles de Potyze en Notre Dame de Lorette bij Vimy. Heel wat onbekenden gingen ook naar het massagraf op de Kemmelberg. Niet-geïdentificeerde lijken die naar boven kwamen op het oude Saint Charles werden daar eveneens begraven in een massagraf. Zo telde Boezinge ooit een paar duizend Franse graven, maar tegen 1923 waren die allemaal verdwenen. Hoewel toen nog slechts Kemmel en Saint Charles moesten onderhouden worden, was de toestand er jarenlang lamentabel. Tientallen onbegraven kisten waren opengevallen, ▶

leperfront, Duitse gesneuvelde 1919.

Passendale, exhumation company aan het werk 1919.

[Dodenzorg]

overal lagen uniformresten en beenderen. Tussen de scheefgezakte kruisen groeide wild gras en distels en bij regenweer veranderde de begraafplaats in een modderpoel zonder gelijke. Voor de Franse autoriteiten waren de oorlogsdoden in Vlaanderen echter geen prioriteit, gezien de grote uitdagingen waarvoor ze stonden in Verdun, de Somme, de Vogezes etc. Op 19 april 1925 werd op Saint Charles in stilte betoogd door een 50-tal Franse en Belgische oudstrijdersverenigingen. In 1928 kon de begraafplaats eindelijk ingewijd worden door de Bisschop van Rijsel. Pas in de jaren '30 werden ook de primitieve houten kruisen vervangen door betonnen.

De Belgen begonnen pas vanaf 1924 met het samenbrengen van hun oorlogsdoden. Daarvoor werd ondermeer een nieuwe begraafplaats aangelegd aan de rand van Houthulstbos. Talrijke Belgische militairen die tijdens het Eindoffensief tussen Bikschote en Zonnebeke gesneuveld waren, gingen echter ook naar Adinkerke of De Panne, waar ze veelal door repatriëring ongevallene plaatsen innamen. Verder werden in de noordelijke Westhoek nog talrijke kleine grafvelden geconcentreerd tot de tien grote die we vandaag kennen; Adinkerke, De Panne, Hoogstade, Houthulst, Keiem, Oeren, Ramskapelle, Steenbrugge, Steenkerke en Westvleteren.

De grootste lijdensweg is zonder meer deze van de Duitse begraafplaatsen. De Duitsers hadden immers de oorlog verloren, waardoor ze aanvankelijk ook geen recht hadden om hun eigen begraafplaatsen te beheren. Dit gebeurde door de Belgische 'Service des Sépultures Militaires' te Brugge, die in het begin van de jaren '20 - naar het voorbeeld van de Britten - tientallen kleinere begraafplaatsen concentreerde. Het toezicht en onderhoud werd in veel gevallen toevertrouwd aan Belgische oorlogsinvaliden, die de Duitse dodenzorg maar weinig genegen waren. Ze lagen er dan ook lamentabel bij. Vanaf 1927 mocht de 'Amtliche Deutsche Gräberdienst' zelf instaan voor het onderhoud van de begraafplaatsen. Toen besliste de Belgische staat ook dat ze - net zoals gebeurd was voor de geallieerden - de gronden waarop de Duitse begraafplaatsen gelegen waren, zou aankopen. Hier liep het echter grondig mis waardoor er pas vanaf 1932 een definitieve oplossing kwam. Zo zijn in de periode 1927-1937 opnieuw tientallen begraafplaatsen verdwenen. Na de Tweede Wereldoorlog werd het beheer over de Duitse 'Ehrenfriedhöfe' tijdelijk overgenomen door het Ministerie van Binnenlandse Zaken. In 1954 werd dan de draconische beslissing genomen om alle Duitse begraafplaatsen in West-Vlaanderen terug te brengen tot vier grote; Langemark, Menen, Vladslo en Hooglede. Het grootste deel van de onbekenden ging naar een massagraf in Langemark, het zogenaamde 'Kamaradengrab' met bijna 25000 bijzettingen. Het beheer over de vier nieuwe verzamelbegraafplaatsen werd overgedragen aan de 'Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge'. Deze private organisatie was reeds in 1919 opgericht en was in de jaren '30 ondermeer verantwoordelijk voor de aanleg van de hoger genoemde begraafplaats op Broodseinde. Sinds de jaren '50 hebben ook de Duitse doden eindelijk rust gevonden, waarvan velen drie tot zelfs vier keer toe herbegraven werden.

REPATRIËRING

Het al dan niet repatriëren van de oorlogsdoden werd één van de meest emotioneel geladen debatten in het na-oorlogse Groot-Brittannië. Het kunnen bewenen van een lichaam is immers een belangrijk deel van het rouwproces. Zoals de overlevenden gedemobiliseerd werden, zo moesten ook de doden naar huis kunnen terugkeren. Het was echter Fabian Ware zelf die erop stond om geen stoffelijke resten te repatriëren omdat dit zowel financieel als logistiek niet haalbaar was. Reeds in januari 1918 verklaarde de pas opgerichte IWGC dat er na de oorlog geen sprake kon zijn van repatriëring. Bovendien zou het vrijlaten van de keuze de meer begoeden bevoordelen en de sterk vooropgestelde gelijkheid in de dood doorbreken. De verhitte discussie escaleerde herhaaldelijk tot in het parlement en werd uiteindelijk beslecht door de regering. In Canada was de oppositie tegen het verbod op repatriëring nog groter, ondermeer door de bijna onmogelijkheid om van daaruit een bezoek te brengen aan het graf van een overledene. Het illegaal terugbrengen leek voor velen de enige oplossing. Enkele Fransen en Belgen zagen hier een winstgevende praktijk in en ontvreemdden bijvoorbeeld verschillende lijken op Voormezele Enclosure N°3. In 1920 werd het lijk gevonden van Private Grenville Hopkins, op 15 november 1917 gesneuveld ten noorden van Passendale, samen met dat van Private L.J. Macewen, beiden van de Princess Patricia's Canadian Light Infantry. Ze werden begraven op Tyne Cot Cemetery in rij A van perk 56. In januari 1921 vroeg de familie Hopkins tevergeefs om de stoffelijke resten te mogen overbrengen naar Canada. In de nacht van 17 op 18 mei 1921 werd Private Hopkins illegaal ontgraven en overgebracht naar een mortuarium in Antwerpen, om van daaruit verscheept te worden. Het lijk werd echter opgespoord, in beslag genomen en herbegraven op Schoonselhof Cemetery in Antwerpen.

Ook in Frankrijk was de roep om de doden terug naar huis te brengen groot. 'C'est si triste de n'avoir même pas une tombe pour pleurer', schreef een oorlogsweduwe en een andere 'Le désir de retrouver les restes de mon fils est aussi grand que la peine de l'avoir perdu'. Na honderden gevallen van clandestiene en semi-officiële ontgravingen stemde de regering uiteindelijk toe in het repatriëren van gesneuvelden. Dit zou tevens het kostenplaatje voor het onderhoud van oorlogsgraven gevoelig naar beneden halen en werd dus ook al vrij snel aangemoedigd. Aanvragen moesten uiterlijk ingediend worden tegen 15 februari 1921. De meeste ontgravingen werden door een speciale dienst uitgevoerd in het voorjaar van 1922. De repatriëring gebeurde volledig op kosten van de nabestaanden, die wel een gratis vervoerticket kregen om de ontgraving bij te wonen. Zo werden uiteindelijk bijna 40 % van alle geïdentificeerde oorlogsdoden overgebracht naar burgerlijke begraafplaatsen, verspreid over heel Frankrijk. De niet-opgeëiste lijken werden begraven in Kemmel, op Saint Charles de Potyze of op Notre Dame de Lorette.

De situatie in België was vrij gelijklopend met die in Frankrijk. Door een onduidelijke besluitwet van 1917 kwam er na de oorlog een echte opgravings- en overbrengingscampagne op gang. De regering aarzelde lang om een officieel standpunt in te nemen, maar bood vanaf maart 1921 eveneens de mogelijkheid tot repatriëring. Zo ging ook in België een kleine helft van alle gesneuvelden naar burgerlijke kerkhoven. Daartoe richtten heel wat gemeenten een

Zillebeke, nivelleringswerken op Hooge Crater 1919.

Poperinge, eerste groenaanleg op Lijssehoek 1919.

speciaal ereperk in, zoals dat op de stedelijke begraafplaats in Ieper. Een unicum in België is de crypte van Zonnebeke, waar 14 kisten tastbaar opgesteld staan, waaronder 11 van de Eerste Wereldoorlog. In andere gemeenten werden de teruggehaalde doden gewoon bijgezet tussen de burgerlijke graven en zijn er bij latere opruiming vaak ook mee verdwenen. Er bestaat geen centraal register of databestand waarin al deze graven opgenomen zijn. Sinds het beheer van de overgebleven militaire begraafplaatsen in 2004 van Binnenlandse Zaken overgeheveld werd naar Defensie, is er wel een structurele verbetering merkbaar inzake onderhoud en registratie van de graven.

De beslissing van de Britten om geen doden te repatriëren is essentieel om de oorlogsherinnering in onze streek te begrijpen. Honderdduizenden families bleven immers gescheiden van het lichaam van hun dierbare overledene. Geen enkele natie heeft dan ook zoveel inspanningen geleverd om de doden te herdenken. Door een massale repatriëring zou de oorlogsherinnering veel sneller achteruitgegaan en misschien wel voor goed verdwenen zijn.

90 jaar later...

Na de Eerste Wereldoorlog bleven in de zuidelijke Westhoek bijna 200.000 militairen zonder bekend graf. Dat zijn er nagenoeg evenveel als de wel geïdentificeerden. De helft van deze vermisten zijn als onbekenden bijgezet op een militaire begraafplaats, 'Unbekannt, Inconnu, Known unto God'. De andere liggen nog steeds 'somewhere in Flanders'. Het gevolg daarvan is dat er ook 90 jaar later nog regelmatig stoffelijke resten gevonden worden. Zo werden bij de uitbreiding van het industrieterrein in Boezinge meer dan 250 skeletten naar boven gehaald. Slechts één daarvan kon geïdentificeerd worden: de Franse Zouaaf François Metzinger. Tot voor enkele jaren gingen nieuw ontdekte Britse gesneuvelden meestal naar Cement House in Langemark. Nu wordt bijna altijd gekozen voor de begraafplaats die het dichtst ligt bij de vindplaats. Vondsten van menselijke resten moeten gerapporteerd worden aan de Lokale Politie in Ieper, die ze ophaalt en overbrengt naar de DOVO kazerne in Poelkapelle. Daar worden ze door de Dienst Oorlogsgraven overgedragen aan het land van herkomst. De bekendste vondst van de afgelopen jaren zijn ongetwijfeld drie Britten die in 1999 naar boven kwamen bij het aanleggen van een tuin op de Molenarelst in Zonnebeke. Eén kon geïdentificeerd worden als John Robert Thomson, gesneuveld op 4 oktober 1917 bij de 2de Gordon Highlanders. Hij is op 21 oktober 2004 met groot ceremonieel bijgezet op Polgon Wood Cemetery in aanwezigheid van twee familieleden.

In het recente verleden heeft ook het herbestuderen van oude archivalia reeds herhaaldelijk geleid tot nieuwe identificaties. Zo kregen vier graven op Passchendaele New British Cemetery in 1991 vooralsnog een naam. Maar de CWGC is terecht voorzichtig met het identificeren op historische basis, vooral sinds de vermeende toewijzing van het graf van de zoon van Rudyard Kipling in maart 1992. Van het opnieuw opgraven voor forensisch onderzoek of DNA kan evenwel nooit sprake zijn. Na een débaclé bij de ontgraving van enkele Amerikanen op Lijssenthoek en A.D.S. Duhallow Cemetery werd reeds in 1921 beslist om nooit meer ontgravingen toe te staan voor het toekennen van een naam. De grootste identificatie op basis van historisch onderzoek is zonder twijfel in de jaren '70 uitgevoerd op het massagraf in Langemark, waardoor 17000 Duitsers post factum toch een naam kregen op bronzen platen. Dit gebeurde door een vergelijking van nieuwe met oude begraafplaatsregisters. Gezien alle onbekenden hier naartoe gebracht werden, veronderstelde men dat wie in 1918 een bekend graf had en thans niet meer, hier ook effectief begraven ligt. De fouten zijn legio. Zo maakten wij in 2002 een studie over mijnningenieur Wolfgang Kühne die in Langemark vermeld staat, maar feitelijk nog altijd begraven ligt op de burgerlijke begraafplaats van Wervik. Zijn naam kwam alleen voor in het register van de vroegere nabijgelegen militaire begraafplaats Wervick Nord. In het massagraf rusten ook een onbekend aantal Britten, van wie de resten niet te scheiden waren. Ook op Britse begraafplaatsen vinden we soms Duitse graven, broederlijk verenigd in de dood of zoals de oude Duitse gravedienst het stelde 'Im Leben ein Feind, im Tode vereint'.

Bibliografie

- Bostyn, F. The Road to Passchendaele: Van Zonnebeke naar Tyne Cot Cemetery (studie in voorbereiding)
- De Deyne, U. Belgische Militaire Begraafplaatsen en Ereperken in West-Vlaanderen 1914-1918, Ieper, 2005.
- Deseyne, A. De Vergeten Winter 1914-1915, Wondelgem, 1983.
- Longworth, Ph. The Unending Vigil: A History of the Commonwealth War Graves Commission 1917-1967, London, 1967.
- Vancoillie, J. De Duitse Begraafplaatsen in Zonnebeke en zijn Deelgemeenten in: Zonneheem, 2002, nr 2.
- Verhelst, D. Het Duits Militair Kerkhof 1914-1918 in Hoogdele, Kortrijk, 1996.

Archief: Koninklijk Legermuseum (Brussel), Commonwealth War Graves Commission (Maidenhead) en Memorial Museum Passchendaele 1917 (Zonnebeke)

Met dank aan: Rob Troubleyn en Etienne Knapen (Dienst Oorlogsgraven), Kristof Blicke en Frans Descamps (Memorial Museum Passchendaele 1917)

Belgische begraafplaats 1918.

Zonnebeke, crypte.

lokaal programma

[Lokaal programma]

Naast het intergemeentelijk aanbod pakken verscheidene gemeenten nog uit met een lokaal programma.

• LANGEMARK-POELKAPELLE

Steenakermolen
Onze-Lieve-Vrouwestraat Sint-Juliaan
Doorlopend gidsbeurten

Al op het einde van de 14de eeuw bouwde Piet Cobbe (uit Sint-Jan) op de huidige plaats de eerste Steenakermolen. Tot aan de Eerste Wereldoorlog trotseerde hij sierlijk wind en storm. Maar op 21 oktober 1914 begon de Eerste Slag om Ieper. De molen lag pal op de frontlijn. Nauwelijks één week na de start van de slag ging de molen, ideaal als observatiepost, in vlammen op. Wilhelm Schreinen beschreef die eerste gevechten rond de molen in "Der Tod von Ypern". Vandaar de lugubere bijnaam, de Dodenmolen. Op 22 april 1915 barstte de tweede Slag om Ieper (met de beruchte gasaanvallen) los. Aan deze slag herinnert het dichtbijgelegen Canadees monument. Na de gasaanvallen restte niets meer van de molen...

Pas in 1920 kwamen de eerste bewoners terug naar Sint-Juliaan. Molenmaker Jules Lievens haalde de afgebroken Kruisbergmolen van Pittem naar het dorp ter vervanging van de verloren Steenakermolen en maalde er tot in 1929. Vader Clement en zoon Gaston Vercoutere namen de taak van molenaar over en maalden tot 1975. Daarna takelde de molen erg snel af. Uiteindelijk kocht de provincie de molen. Vijf jaar later werden de molenvoet en de trap hersteld. In 1992 werd de molen volledig gerestaureerd en maalvaardig gemaakt. Ghislain Ossieur is molenaar en gids van dienst.

• POPERINGE

Kunst-vol-Poperinge: nieuwe artistieke stadswandeling.
Geleide inwandeling om 14.30 uur op de Grote Markt (stadhuis).

Op OMD is er in Poperinge de voorstelling van Kunst-vol-Poperinge, een nieuwe toeristische wandeling van 2,4 km in het stadscentrum, toegelicht in een handige brochure in de reeks "Verhalen voor Onderweg". Deze uitgave in vierkleurendruk en met uitvouwbaar stadsplan licht alle (60) openbare kunstwerken toe, zichtbaar vanaf het voetpad. Ook het verhaal achter elk kunstwerk wordt verteld; mythologische verhalen naast de geschiedenis van Poperinge, van stichter Pupurn al over de lakenstrijd, het mirakel, de hop tot het heden. Publicatie én wandeling zijn een ode aan de kunstenaars van eigen bodem, de Poperingse opdrachtgevers en de opeenvolgende stadsbesturen die de werken eertijds als mecenas bestelden. Initiatiefnemer is de Koninklijke Kunstkring Hoppeland. De trajectbeschrijving is van de hand van Bernard Dehouck met hulp van stadsgids André Decrock.

• VLETEREN

Kerkhofwandeling Oostvleteren
Geleid bezoek om 15.30 uur en 16.30 uur

Voor de eerste maal neemt Vleteren deel aan de Open Monumentendag met een eigen programma. Op het kerkhof in Oostvleteren bezoeken we de graven van een aantal markante figuren. Zo ligt er ondermeer Pater Edmond Devloo begraven, hij schreef een Chinees woordenboek. Zo krijgen we de kans om te grasduinen in de recentere geschiedenis van Vleteren en kennis te maken met enkele bekende inwoners.

Sint-Juliaan, molen – binnenzicht.

Poperinge, dochter van Pupurn.

- **IEPER**

De Laatste Getuige.

Het oorlogslandschap van de Ieperboog

Tijdelijke tentoonstelling in het In Flanders Fields Museum, Grote markt 34 (8/04 t.e.m. 19/11/2006).

Om 11.00 uur en om 14.00 uur wordt door een medewerker van het In Flanders Fields Museum een inleiding gegeven voor de aanwezigen uitzonderlijk toegankelijk voor €3,50 (i.p.v. €7,50).

Met het verdwijnen van de laatste veteranen, lijken ook de laatste ooggetuigen van de Eerste Wereldoorlog voorgoed verloren. Toch is er nog één getuige met een verbijsterend verhaal. Het is een zwijgende maar veelzeggende getuige. Het frontlandschap...de laatste getuige van een waanzinnige oorlog.

In De Laatste Getuige vertelt het landschap van de Westhoek, meer bepaald dat van de Ieperboog, zijn eigen verhaal aan de bezoekers van vandaag. De monumenten en begraafplaatsen spreken boekdelen, maar ook achter de littekens in het landschap -mijnkraters, bunkers, lapjes slagveld...- gaan nog steeds ongeschreven hoofdstukken schuil.

Dat sluimerende landschap, dat ons vandaag vaak bedrieglijk lieflijk schijnt, wordt opnieuw tot leven gewekt door het beeldmateriaal van toen (foto's, films, tekeningen), maar ook door objecten die pas onlangs door de aarde werden teruggegeven. Persoonlijke getuigenissen en teksten worden teruggezet in het landschap waarin ze ontstonden.

Eens gewapend met de nieuwe beelden en inzichten die De Laatste Getuige geeft, willen we op zoek in het échte Flanders Fields, buiten, waar de laatste échte getuige van deze oorlog wacht.

- Bezoek: Belfortoren

Ieper, Grote Markt (lakenhalle)

Geleid bezoek om 14.00 en 15.00 uur (vooraf inschrijven dienst toerisme Ieper – tel 057 23 92 20).

De Belfortoren maakt deel uit van de 120 m lange Ieperse lakenhalle, waarvan de bouw begonnen is in 1200. In de middeleeuwen worden hier ondermeer de stadskas en de vele voorrechten van de stad bewaard. Het gebouw is vanzelfsprekend hét symbool van de import van wol en export van laken, en verdient dus zeker een bezoekje op deze OMD!

Het Kanaal Ieper-IJzer te Boezinge

Geleide wandeltocht start om 14.30 uur kanaalbrug Boezinge (traject ongeveer 4,5 km).

In de Middeleeuwen was een goed bevaarbare waterweg de troef voor een explosieve groei van de steden. Van de 11de tot de 14de eeuw hoorde Ieper tot de Europese grootsteden, met de Ieperlee als waterweg waarlangs de Ieperlingen hun wereldvermaarde laken uitvoerden en verhandelden. Laken werd geweven uit fijne Engelse wol, die van over zee, via de IJzer en de Ieperlee tot in Ieper werd ingevoerd.

Maar de bevaarbaarheid van de Ieperlee werd een probleem. Rond 1640 werd een nieuw kanaal gegraven tussen Ieper en de IJzer. Het Sas van Boezinge vormde een voor die tijd verbluffend waterkunstwerk.

Boezinge, site John Mc Crae.

Ieperleekanaal, sas van Boezinge.

[Lokaal programma]

Tijdens de Eerste Wereldoorlog vormde het kanaal deels de frontlijn: de Duitsers rechts, de geallieerden links. Na de oorlog kreeg het kanaal een tweede sas. De betekenis van de binnenscheepvaart nam vanaf de jaren zestig af. De kaai van Ieper ligt er nu rustig bij. Enkel plezierboten en sportieve kajakkers maken er gebruik van.

Langs het kanaal Ieper-IJzer kan je nu prachtig wandelen en fietsen. Deze wandeltocht verkent het traject tussen Boezingedorp en het Sas van Boezinge op de prachtige wandelpaden langs weerszijden van de oevers. Historicus Johan Termote staat in voor de begeleiding doorheen het landschap en de historiek van 'De Iepersche Vaart'.

- De Oude Vaart Ieper-Komen: technische ramp wordt groen lint
Fietstocht langs het kanaal, start om 14.00 uur Kaai van Ieper (einde vaart Ieper-IJzer).

Op 7 augustus 1863 kreeg de 'Compagnie du Canal de la Lys à l' Yperlee' eindelijk de vergunning om een kanaal te graven tussen Ieper en Komen. Daardoor kan de economisch belangrijke, en zo lang verhoopte scheepsverbinding tussen het Ieperleekanaal en de Leie/Schelde eindelijk gerealiseerd worden.

De werken beginnen in 1864. Er worden 17 bruggen, 14 sluizen, woningen voor sluismeesters en bruggenwachters en 7 pompstations voorzien langs het 16 km lange kanaal. Een tunnel van 700 meter moet de schepen doorheen de heuvelkam nabij Hollebeke leiden.

Deze heuvel, die de scheiding vormt tussen het IJzerbekken en het Leiebekken, zal het project doen mislukken.

De tunnelschacht stort in, en in 1868 wordt een diepe sleuf gegraven doorheen de heuvel. Weldra volgen de grondafschuivingen. In 1871 geeft de Compagnie het op. In 1886 neemt de Belgische Staat de werken over, men waagt zich aan een nieuwe tunnel. Deze stort in 1893 in.

Vanaf 1910 wordt de sleuf met 5 meter verhoogd en voorzien van 2 bijkomende sluizen. In 1911-1912 zijn er nieuwe afschuivingen. In 1912 wordt de Sint-Elooibrug gebouwd. Deze moderne, stalen brug moet het kroonstuk van het kanaal worden.

Eind 1912 lijkt alles voltooid, tot de zware pilonen van de Sint-Elooibrug de eerste barsten vertonen. Op 10 juni 1913 stort de Sint-Elooibrug in.

De oude droom om Ieper met de Leie te verbinden wordt definitief een nachtmerrie.

Na de Eerste Wereldoorlog wordt er niet meer gewerkt aan het kanaal. Langzaam maar zeker neemt de natuur opnieuw bezit van het landschap. Tussen 1970 en '73 wordt de sleuf ingericht als provinciaal wandeldomein, in 1996 richt het Vlaamse Gewest de rest van de kanaalgronden in tot natuurdomein in : de Oude Vaart wordt een uniek groen lint tussen Ieper en Komen.

Deze prachtige, grotendeels autovrije fietstocht verkent het volledige kanaal van Ieper tot Komen. Streekgids Lieven Stubbe vertelt over de historiek én de landschappelijke kwaliteiten die zich op en om het groene lint ontwikkelden.

Oude Vaart Ieper-Komen - Sluis.

Overwelfd Ieperleekanaal.

[Lokaal programma]

- De leperlee: een middeleeuwse import/exportweg voor leper
Geleide wandeltocht door de stad leper, start om 14.30 uur aan de Rijselpoort.

Vanaf haar middeleeuwse oorsprong bleef leper nauw met water verbonden. De leperlee ligt aan de oorsprong van de stedelijke ontwikkeling en haar structuur. Waterrijke landschappen omringen de historische stad: het vestinglandschap, de Verdrongen Weide, Zillebekevijver.

Een bevaarbare rivier betekende voor de middeleeuwse steden een grote troef. De ‘Yperleet’ was ooit die rivier waarlangs de leperlingen hun wereldberoemde lakenstoffen verhandelden, waardoor de stad rijk en machtig werd.

Maar de tijden veranderden. Vandaag is de open rivier uit het stadsbeeld verdwenen. De leperlee (“het lepertje”) is nu de overwelfde hoofdriool van de stad.

Een stadsgids neemt je mee naar de verborgen geschiedenis van de leperlee. Eerst verkennen we een deel van het zuidelijke vestinglandschap (Kasteelgracht, voorvestingen), en bezoeken de overwelfde ruimtes naast de Rijselpoort. Daarna wandelen we op de overwelfde leperlee, en ontdekken hoe de middeleeuwse rivier het stadsbeeld bepaalde.

Via een kort bezoekje aan het stedelijk museum wordt de middeleeuwse stadsstructuur verduidelijkt aan de hand van kaarten en documenten.

open monumentendag [OMD-Rondritten] rondritten

Je kan de opengestelde sites individueel bezoeken tussen 10 en 18u. (tenzij anders vermeld). De sites zijn duidelijk zichtbaar dankzij de Open Monumentenvlag en er is steeds een gids ter plaatse. Wie zich wil verdiepen in één van de twee subthema's, schrijft zich vooraf in (maar ten vroegste vanaf 1 augustus) voor één van de twee thematische rondritten. De thematochten zijn dit jaar allebei een volledig dagprogramma (met een warme lunch over de middag, waarvoor de organisatoren zelf instaan).

CO7 gaat ondergronds, 2500 jaar archeologie in de zuidelijke Westhoek.

Start om 10.00 uur, keuze tussen startplaats Poperinge - Oudstrijdersplein of Ieper - Station.

- Passendale – Road to Passchendaele
- Ieper – Merghelynckmuseum
- Poperinge – Romeinen in Poperinge: Romeinse archeologica uit de verzameling Adriaen.
- Kemmel – Keltische site op de Kemmelberg
- Mesen – Archeologische restanten Sint-Niklaaskerk
- Vleteren – De bossen van Sint-Sixtus

Van obus tot V1.

Start om 9.30 uur, keuze tussen startplaats Poperinge - Oudstrijdersplein of Ieper - Station.

- Zillebeke – Palingbeek
- Passendale – Onthaalinfrastructuur en begraafplaats Tyne Cot Cemetery
- Mesen – Vredesschool
- Langemark – Onthaalinfrastructuur en begraafplaats Duits kerkhof
- Poperinge – V1-basis Canadabos
- Zwarte berg – Franse bunker WOII Maginotlinie
- Vleteren – Le Lion Belge

Praktische info.

Voor de thematische rondritten kan je enkel inschrijven bij de dienst voor toerisme in Ieper, Grote Markt 34, 8900 Ieper, tel 057/23 92 20 of toerisme@ieper.be en dit vanaf 1 augustus. Deelnemen kost €16 (in deze prijs is de lunch en een drankje in de namiddag inbegrepen). Betalen doe je aan de balie van de dienst voor toerisme in Ieper of door overschrijving op rekeningnummer 091-0171000-18 van CO7. Vermeld in de mededeling steeds om welke rondrit het gaat (Archeologie, WOI en WOII) en welke opstapplaats je kiest (Poperinge of Ieper). Na 1 augustus is vliegenschuld inschrijven de boodschap, want het aantal plaatsen is beperkt. Wie bij een telefonische reservatie na een week nog niet betaald heeft, verliest zijn/haar plaats(en). Voor elke betaalde plaats krijg je een deelnamekaart toegestuurd, die op OMD moet meegebracht worden.

Op 10 september ga je een kwartier voor de start naar de opstapplaats van je rondrit (zie hierboven).

Vergeet je deelnamekaart niet.

De bussen starten stipt. Op elke bus is een gids aanwezig die je op een deskundige manier achtergrondinformatie aanbiedt. Ook bij iedere halte is er een gids aanwezig die toelichting geeft over het opengestelde monument of site. In de loop van de namiddag is er nog een drankstop voorzien. Ten laatste om 18.30 uur zijn de bussen terug aan het vertrekpunt en ben je een unieke Westhoekervaring rijker.

[Opengestelde sites: oostelijke regio]

- 2500 jaar archeologie in de zuidelijke Westhoek
- Van obus tot V1
- Lokaal programma

Het project "Open Monumentendag" is een samenwerking tussen de diensten voor cultuur en toerisme van Ieper, Poperinge, Zonnebeke, Heuvelland, Langemark-Poelkapelle, Vleteren, Mesen m.m.v. het Regionaal Landschap West-Vlaamse Heuvels en de gidsenkringen.

Realisatie

De cultuurbeleidscoördinatoren en/of diensthoofden toerisme: Alexander Declercq, Bart Wemaere, Kristof Pector, Franky Bostyn, Stefaan Decrock, Heidi Vanackere, Cindy Timperman, Veronique De Block, Steven Reynaert.

ARCHEO7: Dieter Demey.

Gebiedswerker cultuur: Katrien Hindryckx.

De schepenen van cultuur en/of toerisme: Frans Lignel, Christof Dejaegher, Franky Bryon, Geert Vandewynckel, College van Burgemeester en Schepenen van Langemark-Poelkapelle, Lutgarde Demeyer, Sandy Evrard

De provincie West-Vlaanderen

open monumenten

OPEN MONUMENTENDAG

10 september 2006

Brochure

Redactie: Kristof Pector

Nazicht: Alexander Declercq & Bart Wemaere

Ontwerp en druk: Cuvelier Graphics nv, Industrial printing, Oostkaai 29, Ieper

Met dank aan familie Adriaen (in het bijzonder Johan en Mark Adriaen), Franky Bostyn, Dominiek Dendooven, Marc Dewilde, Michelle Martens, Bertin Quaghebeur, Lieven Stubbe, Luc Vanacker, Johan Vanbeselaere, Annick Vandenbilcke, leerlingen van VTI Ieper.

